

Марија Делић

delmarija@yahoo.com

Игранка као структурисана друштвена активност**Апстракт:**

Овај рад се бави игранком као друштвеним феноменом, праћеним у временском периоду од последњих деценија XIX века до почетка Другог светског рата, у Јагодини, као и значајем функције коју је имала у одређеним социоекономским и политичким системима. Игранка ће бити посматрана као структурисана активност која се одвија кроз временске, локативне, персоналне аспекте у одређеном друштвеном и социјалном контексту.

Кључне речи:

време, место, учесници, играчки репертоар, Јагодина, крај XIX века, XX век

Игранке су представљале популарну врсту друштвене забаве у градској и сеоској средини. Првобитна идеја истраживања је била да обухвати феномен игранке у селу и граду, али због великог броја података нађених на терену, одлучила сам да, у овом раду, говорим само о градским игранкама¹, од времена њиховог настанка до Другог светског рата.²

Интересантност игранке за истраживање чини њена функција коју заузима у оквиру одређеног друштва, у одређеном времену, као и низ заједничких особина које повезују различите игранке. Наиме, игранка је догађај издвојен од животне свакодневнице, везан за специјалну прилику, у којој се исказују театрални модели понашања учесника и стилизација опхођења учесника. Одлучила сам се да подручје истраживања буде ограничено на град Јагодину да бих слику масовног феномена какав је игранка успела да сагледам на мањем простору. Игранка ће бити посматрана као структурисана друштвена активност коју дефинишу следећи параметри: 1. време, 2. место, тј. простор, 3. извођачи, тј. учесници, 4. играчки репертоар и музика за игру (Ракочевећ 2011, 33-63). Временска компонента игранке садржи неколико нивоа који се међусобно прожимају, па ће, под овим парамет-

¹ Теренска истраживања сам обављала у периоду од новембра 2008. до априла 2009. године, на територији општине Јагодина.

² Истраживања игранки у периоду после Другог светског рата до краја седамдесетих година, тј. до њиховог нестанка ће бити обухваћена у посебном раду, због великог броја података и промене саме функције игранке у другачијем социоекономском и политичком контексту.

ром, бити обухваћен преглед на макронивоу, који обухвата одређени период (доба) године и датум који је обично везан за празнике и за неки догађај. Структурисање временске компоненте на микронивоу подразумева краће временске интервале, који укључују доба дана у којем су се игранке приређивале и њихово трајање. Просторна компонента обухвата локалитет на коме се играло, тј. место на којем су се игранке организовале. Учесници игранки (играчи и свирачи) се дефинишу својом полном припадношћу, животним добом, породичним и социјалним статусом. Играчки репертоар игранки разматран је у оквиру друштвено-историјског контекста и даје слику градског играчког репертоара у различитим раздобљима.

На основу архивског материјала (позивнице и годишњаци), игранка ће бити праћена у периоду од друге половине XIX века до пред сам Други светски рат. Проучавање феномена за време трајања Другог светског рата је изостављено због недостатка архивске и теренске грађе. Временски периоди, који су уједно и поглавља у овом раду, диференцирани су на основу друштвених и социјалних прилика у Јагодини које су неминовно утицале на постепено мењање, па и ишчезавање ове забаве. У овом чланку, реконструкција датог феномена је постављена из перспективе временске дистанце, уз коришћење малобројне литературе, као и на основу анализе архивске грађе Завичајног музеја у Јагодини (списи, плакати и позивнице) и Педагошког музеја у Београду (школски извештаји).

Игранке у Јагодини, од последњих деценија XIX века до Првог светског рата

Деветнаести век је период ослобођења Србије од Турака, националног буђења, културног и материјалног обнављања државе. У другој половини XIX века, развојем трговачко-занатлијских делатности у Јагодини, створени су услови за развој индустрије, а посебно рад Индустрије стакла (1846) и Пиваре (1852). Ово је омогућило општи развој града, а затим, оснивање Месног читалишта (библиотеке 1857), Јагодинске позоришне дружине (1859), певачких друштава (Здравковић 2003, 7) и Мушке интернатске учитељске школе (1898), што је имало значајну улогу у формирању културног и друштвеног живота.

Неколико деценија пре Првог светског рата обележено је жељом за европеизацијом и укључивањем целе земље у токове тадашњег модерног света. У овом периоду, оснивају се еснафска удружења занатлија, одбор госпођа „Кнегиња Љубица“, певачко друштво „Слога“, Соколско друштво, Одбор женске подружине, Трговачко удружење итд. Поменута удружења су имала значајну улогу у конструисању градског живота и диференцирању грађанске класе. Са развојем варошког живота, створиле су се „нове“ прилике за плес забавног кара-

ктера – игранке (забаве) или балови, како су их још називали са жељом да се нагласи њихов „европски дух“, да им се, тако, додели још већи значај и подигну на елитнији ниво. Овај временски период садржи најмањи број података о забавама у Јагодини. Штампана тог времена објављује да се у Јагодини организују балови у корист Месног читалишта, које се, поред прихода, од балова издржава и од чланарине.³ Балови су се проширили по целој Србији, тек после српско-турских ратова⁴ (Ђорђевић 2008, 162) и заменили некадашња посела грађанског друштва (Вулетић и Мијаиловић 2005, 120). Представљали су једну од институција грађанског друштва које још нису попримиле елементе масовне културе, а њихова функција била је првенствено у приказивању друштвених одлика новоформираног грађанског слоја.

Архивски писани извори из последње деценије 20. века говоре да је управа општине Јагодина организовала вечерње забаве са игранком, на којима се скупљао добровољни прилог у корист сиромашних. Мушка учитељска школа била је цењена васпитно-образовна установа која је имала значајну улогу у обликовању забавног живота омладине, али и осталог грађанства. Поред градске славе, постојале су и славе различитих занатлијских еснафа, удружења лекара и адвоката, које су, осим обавезног обредног дела, садржале и игранку. У складу са развојем грађанског живота, оснива се Пододбор женске подружине⁵, под покровитељством краљице Наталије и њихов рад се везује за едукацију, културу, добротворну делатност као и за приређивање забава. На преласку у XX век, у Јагодини се оснивају певачка друштва („Певачка дружина јагодинског опште-радничког друштва за међусобну помоћ“ и Певачко друштво „Коча“), која приређују „концерте са игранком“.

Време:

Конкретне плесне прилике – игранке⁶ су, углавном, приређиване током јесење и зимске сезоне, која је, оквирно, трајала од децембра до

³ <http://www.pefja.kg.ac.rs/jakultura.html>

⁴ Тихомир Р. Ђорђевић помиње да су најстарије јавне градске забаве у Србији били балови. Сама реч *бал* је пореклом из Италије, одакле је реч *balo* прво прешла у Приморје, где се *балало* још у XVI веку и да су се са Приморја балови проширили по свим нашим крајевима, под истим именом, само се глагол балати изгубио даље од Приморја (Ђорђевић 2008, 162).

⁵ Тадашњи управни одбор био је састављен од отменијих жена и девојака из угледних породица осамдесетих година XIX века.

⁶ Селена Ракочевић игранку посматра као плесну прилику која је кључна за извођење забавног репертоара традиционалних игара, што је аналогно емском поимању „праве“ плесне манифестације (Ракочевић 2011, 28-29).

марта, односно од Божића до Ускршњег поста, што је било у сагласности са народним календаром у коме је зима била испуњена најживљом колективном обредно-обичајном активношћу и забавама (седељке и прела), али и са западноевропском периодизацијом друштвеног живота.

Игранке су организоване у поподневним или вечерњим часовима. У зимском периоду су биле саставни део слава које су организовале удружења адвоката, лекара, трговаца и различити занатлијски еснафи.⁷ Поменути удружења су била сталешке организације, које су имале еснафску управу, кесу за узајамну помоћ, посебне барјаке, па тако и свог свеца заштитника. За разлику од породичних слава на којима се није играло, за време светковања еснафско-занатлијских слава, плес је био саставни део славља, који је следио након сечења славског колача и свечаног ручка.

Општинска управа града Јагодине је организовала игранке у јесењем и зимском периоду, обично недељом или празником, са почетком у 20 часова, као и традиционалну „забаву са игранком“, на дан прославе дочека Нове године. Позвани су давали добровољни новчани прилог у корист сиромашних, што је представљало моралну обавезу. Светкована је слава града Јагодине – Петровдан (12. јула) и славље се завршавало игранком.

Школске установе које су деловале у овом периоду, Мушка учитељска школа и Гимназија, приређивале су игранке за важне празнике: школску славу Светог Саву – 27. 1. или 14. 1. по старом календару (Јагодинска Гимназија 1903, 36), као и на Сретење, односно Дан уставности и дан почетка Првог српског устанка, који се у Јагодини прославља од 1900. године (Ацић и Поповић 1910, 102). Први део прославе ових празника трајао је од 14 до 17 часова и садржао је концерт са позоришном представом, док је други део свечаности био резервисан за послуживање и игранку која се завршавала око 19 часова (Ацић и Поповић 1910, 100-102). Ове манифестације имале су свој утврђени програм и на њих су долазили само позвани гости којима су се уручивале позивнице. На Сретењској забави, ученици нису играли већ „оставе гостима сву слободу, те они дочекују и испраћају госте“ (Ацић и Поповић 1910, 102). Ова забава се сматрала најотменијом, нису постојале улазнице, већ је свако давао добровољни прилог у новцу који је, касније, дељен ученичким удружењима.

Осим игранки које су биле у склопу празника, ученици су често приређивали „забавне вечери ученика“, у периоду позне јесени, а

⁷ Уредбом о еснафима, 1847. године, извршена је подела на еснафске и нееснафске занате и трговину. Оснивање и удруживање еснафа било је под контролом државних органа. Видети: <http://www.lepreduzetnik.net/preduzetnici/index.php/udruzenjeistorijat>

нарочито зими и током раног пролећа (Аџић 1909, 12). Забавне вечери су се одржавале недељом и у време око неког празника. Поред игранке, могле су садржати позоришни комад, свирачке и певачке нумере, песме уз гуслање и рецитоване (Петровић, Мајсторовић, Јовановић и Бобић 1969, 124). Постојао је утврђен програм и позивницама су се позивали угледни грађани са породицама. Сакупљан је добровољни прилог који је служио помагању ученичких удружења. Посебно активне у организовању забавних вечери у Учитељској школи биле су ученичке дружине „Узданица“⁸ (Петровић, Мајсторовић, Јовановић и Бобић 1969, 121) и ђачко позориште „Јакшић“. Ове забаве су почињале у 20 часова, а завршавале су се између 23:30 и 24:00 часа (Аџић 1908-1909, 12).

Забаве које су организоване у оквиру школе била су прилика да се омладина разоноди и проведе слободно време, али су посебан значај имале и за њено васпитање и сазревање, јер су се млади учили лепом понашању и манирима, посебно у опхођењу према старијима. Све игранке биле су подељене у два дела, између којих је била пауза за одмор, али се о трајању играчких делова, као и појединачних игара, не може говорити, због недостатка података.

Место:

Од друштвеног статуса учесника (класне припадности, врсте занимања, удружења), самог организатора и степена важности догађаја одређиван је локалитет на коме ће игранке бити приређене. Актуелна места из овог времена су била: Шарена кафана, кафана Драгутина Симића (касније хотел Симић), кафана Драгутина Стојиљковића, просторије основне школе, Соколски дом и Официрски дом.

Игранке које су организовали ученици одвијале су се у свечаним дворанама школе и у Соколани (Соколском дому). Уређивање простора је требало да буде у складу са отменошћу саме манифестације која се приређивала. Изглед сале за Сретењску забаву, која се сматрала најелитнијом, најбоље описује цитат: „На зидовима просторије у којој се играло били су окачени пиротски ћилими, ручни радови, зеленило и слике, а до сале за играње се долазило преко реда отирача, да се не уноси блато. Посета је увек многобројна, јер је атмосфера весела и пријатна без прашине у ваздуху“ (Аџић 1908-1909, 102).

За славу града, на Петровдан, игранка је приређивана на отвореном простору (одређени локалитет није познат), што је условљено

⁸ „Ђачка дружина ‘Узданица’ је основана 1898. године, са циљем да омогући и помогне својим члановима да се умно развијају и оспособљавају, да касније, као учитељи, успешно врше своје задатке, при просвећењу и ширењу културе“ (Петровић, Мајсторовић, Јовановић и Бобић 1969, 121).

летњим временским периодом и великом посетом, јер се на овај догађај није позивало и сви су имали приступ. Локалитет није условљавао одређену друштвену припадност учесника, већ је то искључиво зависило од организатора.

Учесници:

Учесници игранки, осим улоге извођача (тј. играча и свирача), које подразумева плесна прилика имају и друге улоге: полну припадност, старосно доба, породични и социјални статус итд. Од посебног значаја за учеснике игранки, крајем XIX века, био је социјални статус, односно класна припадност, с обзиром да су на игранкама право учешћа имали само позвани. Од степена елитности забаве и друштвене припадности организатора зависила је социјална структура грађана који ће учествовати на игранци. Учесници игранки, односно балова били су припадници тадашње градске елите, коју су чинили лекари, адвокати, општински чиновници, војни чиновници, угледни трговци и занатлије, професори. Беземљаши и сељаци нису имали право приступа; једино на игранци приређеној за градску славу, сви грађани су могли да учествују, без обзира на то којој друштвеној класи припадају. На игранке од веће важности, позивали су се уважени гости из суседних градова (Њуприје, Крагујевца). Жене на игранке нису долазиле саме, већ увек уз пратњу мужа и породице.

На прославе слава еснафско-цеховских удружења су, осим припадника еснафа који славе саву, укључујући ту занатлије који имају своје радње и њихове калфе, долазили гости из других еснафа и припадници елите. За разлику од игранки на славама, на забаве које су организовали еснафи нису долазиле калфе. Игранка је, у том времену, била зборно место, где су учесници приказивали положај у друштву и имућност, те су, на тај начин, добијали потврду сопствене социоекономске ситуације. Друштвене разлике су највидљивије у начину одевања.⁹ Положај жена у патријархалном друштву, било да су удате

⁹ Одећа с краја 19. и почетком 20. века је садржала оријенталне, али све више западноевропске модне утицаје. Европска мушка одежа се састојала од панталона, жакета-сакоа, прслука са обавезним џепом за сат, беле кошуље и кравате. За свечано мушко одело важила је комбинација црно-бело, цилиндри и полуцилиндри, као и мекани шешири. Женско одевање подразумевало је турнир-хаљину са дугачком и широком сукњом, а горњи део је био уз тело са узаним рукавима. Либаде и фес су остале у употреби до краја 19. века. Осим што су украшавали, пратећи детаљи мушке и женске одеће су представљали статусни симбол и друштвени положај власника. За мушкарце су то били сатови са сребрним ланцем, дуванкесе, кесе за новац итд. Најупечатљивији статусни симбол из женске ношње је био скупocen накит, а затим остали детаљи као што су торбице, лепезе, шешири, сунцобрани.

било да су девојке, није им одобравао самосталан одлазак на игранке. Нема података о правилима која се тичу њиховог старосног доба, тј. од колико година су девојке одлазиле на игранке, и посебних правила која се односе на удате жене.

Од почетка 20. века, коловође су се јављале на каси, у складу са напоменом на плакатима којима су најављиване игранке. Улазнице се нису продавале, али се давао добровољни прилог, а као подстицај за дародавце служило је накнадно штампање и истицање њихових имена, што је, вероватно, подстицало већу хуманост и друштвену одговорност, јер је новац скупљан у корист сиротиње, али је то био показатељ и друштвеног нивоа.

Тадашња омладина, гимназијалци и ученици Учитељске школе, сматрана је за будућу водећу интелигенцију. За њих су игранке приређиване у оквиру прослава празника или забавних вечери и представљале су прилику да се науче лепом опхођењу у непознатом друштву, што је подразумевало одређени утисак театарности који ствара формално обраћање. Забаве које су ученици организовали биле су добро посећене. Постоји податак да је, на Светосавске прославе, долазило између 400 и 700 људи (Ацић и Поповић 1910, 102).

Дакле, учесници су одређени 1) друштвеним статусом – припадници еснафских удружења, официри, општински службеници, удружења отменијих жена...; 2) социјалним статусом – припадници елите и средњег друштвеног слоја (богатије занатлије и трговци); 3) генерацијском припадношћу – може се рећи да учествују млади и људи средњих година, али се на игранке долазило појединачно и са породицом, па се не може са тачношћу говорити о старосном добу учесника; 4) родном припадношћу – укључени су и мушкарци и жене; 5) етничком припадношћу – учесници се деле на играче и свираче, тако што су играчи Срби, а свирачи Цигани, изузев свирача у школском оркестру.

Играчки репертоар:

Играчки репертоар игранке садржао је двадесетак игара, које су се изводиле по утврђеном реду, а на половини играчког програма је прављена пауза за одмор. Игранке су отворане *краљевим колом*. Ова игра се још назива *србијанка* и *кнежево коло*. Представља најстарију и најпопуларнију градску игру која је мењала назив сходно титулама владара, за чије време се изводила (Васић 2005, 51-58). Игра има једноставан кореолошки образац кога чине три двочетвртинска такта. Поред града, изводила се и у селу и постала је део сеоског играчког репертоара, где се сачувала до данас, а изводи се под називима *левакиња* и *зајам* (Васић 2005, 74-75).

После *краљевог кола*, изводиле су се остале игре које су могле ићи следећим редом: *народно коло*, *раденичко коло*, *јагодинка*, *полка мазур*, *нишељевљанка*, *трговачко коло*, *ђурђевка*, *кокоњеште*, *лансије*, *краљице Наталије коло*, *професорка*, *четворка*, *Дарино коло*, *па де катр*, *учитељка*, *орловка*, *капларско коло*, *полка франсије*, *зупчанка*.

Играчки репертоар је садржао сеоске игре, градске игре и игре које су дошле посредством европских утицаја, услед жеље Србије да се укључи у модерне токове. Градске игре су настајале у околностима где се грађанство тек формирало¹⁰, па су се стварале игре са различитим називима: *трговачко коло*, *професорка*, *учитељка*, *капларско коло*, *јагодинка*, *нишељевљанка*, *македонка*, *неготинка*, *талијанка*, *зајечарка*, *краљице Наталије коло*, *Дарино коло*, *Тозино коло*, *омладинско коло*, *четворка* итд.

Градске игре су се изводиле у полукругу, као и сеоске, које су биле неизоставни део играчког репертоара: *ђурђевка*, *сељанчица*, *кокоњеште*, *стара влахиња*, *зупчанка*. Сеоске игре су се прилагодиле простору у којем су извођене (кафанске сале, дворане), те су попримиле салонски изглед, на шта је утицала гардероба у којој су се игре изводиле и театрална атмосфера догађаја (градски манири и формални обрасци понашања). Тако је темпо извођења ових игара био спорији и постале су сведеније у изразу.

Оливера Васић помиње да су игре настале у овом периоду тежиле ка увећању кореолошког обрасца, као и да најчешће садрже од 16 до 32 такта. Подељене су на делове и имају јасну симетрију, која је у складу са музичком пратњом, па се може претпоставити да су на њихово стварање утицале законитости европске уметности. Кореолошки образац већине игара је, у свом првом делу, садржао најраспрострањенији сеоски образац игре *шетња*, а остали делови су имали заплете, трепарења и сличне украсе. Игре које су дошле под европским утицајем, крајем XIX и почетком XX века, играле су се у пару, под називима: *мазур*, *руска полка*, *валцер*, *полка франсије*, *полка мазур*, *лансије* (Лучић-Тодосић 2002, 17).¹¹ У обухваћеном временском периоду, број иностраних игара које су се изводиле у току вечери био је мали – приближно 10%, док су најзаступљеније биле градске игре са око 65%, а потом сеоске, које су обухватале приближно 25% играчког репертоара. Иако је редослед појединачних игара могао бити различит, игре су груписане у два блока, који су имали неколико репер-

¹⁰ Оливера Васић је класификовала градске игре (Васић 2005, 55).

¹¹ За извођење ових игара било је потребно присуство стручњака – аранжера. Нисам наишла на податке у вези са извођењем игара са Запада на игранкама у Јагодини, али је познато да су у Београду, у то време, аранжери постојали. Како наводи Ивана Лучић-Тодосић, аранжер је „стајао са стране и извикивао шта ко и када треба да ради“ (Лучић-Тодосић, 2002, 17).

тоарских сегмената. Прво су се изводиле игре у колу, било сеоске или градске, а нека од „западних“ игара се појављивала касније, на пример, као пета игра по реду, или тек у другом делу игранке. Пауза за одмор између два играчка дела била је између неке градске и иностране игре. Маркер почетка игранке је било *краљево коло* или *српкиња*, а игранка се обавезно завршавала неком игром у колу.

Игранке у периоду између два светска рата (1918-1941)

Период између два Светска рата доноси један нови полет. Дух новог времена утиче на оснивање и обнављање спортских друштава, као и позоришне и музичке дружине у Јагодина, а посебно се рефлектује на друштвено-забавни живот грађанства. У то време се доста младих враћало са школовања из иностранства, доносећи новине и „западњачки дух“. Жене су постајале еманципованије и добијале су веће слободе у организацији и учешћу у јавном друштвеном животу.¹² У периоду између два светска рата, одржавање игранки је интензивније; створено је, под различитим називима, више нових прилика које су подразумевале игранку и које су карактеристичне за ово временско раздобље. То су: маскенбали, циц-балови, чајанке, матинеи и кермеси. Приређивање игранки, онако како се у граду чинило, са обавештавајућим плакатом, позивницом и редоследом игара, добило је примену тридесетих година и у сеоској средини, па је, у Брзану и Белици, учитељско друштво приређивало забаве са игранком.

Време:

Приређивање игранки је сада практиковано током целе године, али је зимска половина године ипак била период у којем су се игранке фреквентније одржавале. Почињале су у 20, 20:30, 21 и 21: 30, а завршавале се око поноћи.

Поједина еснафска удружења су, осим игранки, које су биле део светковања еснафске славе, у зимском периоду године, приређивала: „забаве са игранком“ (трговачко удружење, механско-кафанско удружење, занатски еснаф); „забаве са концертом“, које су садржале концертни део и игранку (управа угоститеља); „забаву са игранком, богатом лутријом и позоришним комадом“ (удружење хотелско-кафанских намештеника). Ове забаве су се одржавале суботом или недељом, у вечерњим часовима. Улазница је била добровољни прилог за помоћ члановима удружења.

¹² Занимљив је податак, да је жена – Драга Ђорић, председница Подружнице женског друштва (1920-1935), једно време, била председница Фудбалског клуба „Јагодина“.

Игранке су организоване уочи или после празника, као и на дан прославе неког важног историјског догађаја. Први децембар је празник Уједињења Краљевине СХС, који су обележавале школе и Соколско друштво.¹³ Програм прославе предвиђао је „благодарeње“ пре подне, свечану седницу, соколску академију у поподневним часовима и, у вечерњим часовима, игранку. На дан дочека Нове године, суд и одбор општине града Јагодине је традиционално организовао „велику забаву са игранком“. На други дан Божића, одбор госпођа „Кнегиња Љубица“ одржавао је „велику забаву са лутријом у корист свог Дома милосрђа на Косову, који је под заштитом његовог височанства краљевића Петра“.

Школске установе су славиле Св. Саву. По утврђеној традицији, светковање је почињало литургијом у цркви, настављало се свечаном академијом, а период од 17 до 19 часова био је резервисан за одржавање игранке. Светковање Светог Саве је био погодан повод да и друга удружења одрже забаве на овај дан. Тако је Фонд за потпомагање сиромашних студената Београдског универзитета, под покровитељством краља Александра и краљице Марије, приређивао „велику забаву“, чији је приход од улазница и добровољних прилога намењен у хуманитарне сврхе. Школа је обележавала Сретење свечаном академијом и игранком. Забава за овај празник сматрана је најотменијом, па је са посебном пажњом припремана. Понекад је забава садржала лутрију за коју су родитељи ученика обезбеђивали награде.¹⁴ Добровољни прилог је дељен ђачким фондовима. У периоду од 1919. до 1940, Учитељска школа је имала неколико секција које су биле активне у организовању забавног живота и едукацији младих: Узданица, Коло трезвене младежи, Подружница феријалног савеза, Подмладак црвеног крста, Подмладак јадранске страже и аероклуба. Они су организовали „вечеринке“, које су почињале у 20 часова. Вечеринке су садржале три дела, први део је био посвећен хорским и соло песмама и рецитацијама.¹⁵ У другом делу, играо се позоришни комад, а на крају (у трећем делу), организована је игранка. Омладина школских и трговачког удружења приређивала је матине, сваке недеље и празника, са почетком у 15 и завршетком до 19 часова. Певачко удружење „Слога“, са својом позоришном секцијом, уочи или после већих празника, давало је позоришни комад, после којег је следила игранка, односно „денсинг“, како су је још називали крајем тридесетих година.

¹³ Соколско друштво је, као гимназијски подмладак, учествовало у соколским приредбама, свечаним академијама и јавним наступима. Друштво је окупљало око 100 чланова.

¹⁴ *Државна мушка учитељска школа у Јагодини. Извештај за школску 1937-1938.*, штампа Глигоријевић, Јагодина 1938, стр. 17.

¹⁵ Исто, стр. 14.

Одбор госпођица женске подружине је, уочи Поклада, приређивао „чувени маскенбал“. Одржавање маскенбала у граду се поклапа са периодом одржавања сеоских маскираних поворки које су ишле за време Поклада. На други дан Ускрса, ово удружење је организовало „своју уобичајену забаву са игранком“, а недељом су се, током целе године, одржавале „чајанке са игранком“, које су трајале од 15 до 19 часова. Крајем тридесетих година, пододбор друштва „Књегиње Зорке“, са одбором госпођица, приређује циц-балове, почетком пролећа. Приходи од добровољних прилога су коришћени у хуманитарне сврхе. У летњем годишњем периоду, одржавали су се кермеси – игранке на отвореном, који су почињали у 18 часова и завршавали се до поноћи.

Игранки се одвијала у два дела, између којих је постојала пауза за одмор. Не постоје подаци о тачном трајању играчких делова и засебних игара, али је фреквентност игара иностраног порекла (*валцер, танго, румба и фокстрот*) увећана, тако што су извођене два до четири пута у току вечери, распоређене у играчким деловима. Могуће да су на овакву временску организацију игранке утицале ваниграчке околности, па се, за време паузе, наплаћивало пиће, а учесници су се одмарали.

Место:

Већи број података са плаката из овог временског периода пружа потпунију представу о игранци и контексту у којем се одржавала. Места на којим су организоване игранке су: хотел „Шарена кафана“, хотел „Палас“, хотел „Симић“ сала официјерског дома, сала трговачког дома, сала Соколског дома и пиварска кантина. Ова места су посебно украшавана за дате прилике, чак је на једној позивници за маскенбал, поред основних обавештења о одржавању игранке, простор описан као „егзотично украшена сала“, што је подразумевало доста цвећа и зеленила. Од елитности манифестације и социјалног статуса организатора зависила је уређеност простора (украшеност и осветљеност столова), па чак и квалитет позивнице.

Крајем двадесетих година, престало се са давањем добровољног прилога уместо плаћања улазнице. Од тада, за све забаве са игранком, било да су организоване као део матинеа, чајанки или кермеса, наплаћивао се улаз. На забавама, које су организоване са циљем прикупљања средстава у хуманитарне сврхе, уз плаћену улазницу, давао се и добровољни прилог. Цена улазнице на елитнијим игранкама, које су се одржавале у хотелима, зависила је од броја реда у коме се налази сто, а цена је била већа ако се сто резервисао раније.

Поред затворених места, какве су разне сале, у летњем периоду, одржавани су кермеси на отвореном простору и у башти Учитељске

школе. Само место одржавања не даје посебан друштвени значај овом догађају, а томе посебно доприноси чињеница да су сви грађани имали приступ. Приређивање школских игранки такође је организовано у сали Соколског дома, хотелу „Палас“ и хотелу „Шарена кафана“, где су ученици „вежбали“ лепо понашање.

Од организатора и учесника је зависило друштвено котирање догађаја и степен његове свечаности, који је подразумевао елитност локације, начин припреме за догађај, одећи итд. Не постоје подаци о томе да ли су одређени локалитети (нпр. Соколски дом, Официрски дом, кафана) утицали на учеснике у друштвеном (нпр. да су у Официрски дом долазили само официри са породицама), у социоекономском и генерацијском смислу.

Учесници:

На већину забава учесници су позивани, што је подразумевало постојање одређеног друштвеног слоја који је посеђивао игранке. Учесници су били припадници тадашње елите (лекари, адвокати, високи општински, судски и војни чиновници, професори, занатлије које су имале своје радње) и припадници средњег слоја (ситнији трговци и занатлије, нижи општински, судски и војни чиновници).

Одређене друштвене вредности и правила понашања су посебно долазили до изражаја на забавама. Друштво је било наклоњеније и давало извесне повластице учесницима који су засновали своју породицу; нпр. плаћали су нижу цену улазнице од самаца. Жене су такође биле привилеговане – за даме је цена улазнице била упола нижа него за кавалере. На кармесе и игранке су сви грађани имали приступ, а за њих се облачило свакодневно одело. За елитније забаве, на које су долазили само позвани (маскенбали, балови и игранке), на позивници је писала напомена у вези са одевањем учесника.¹⁶ Маскенбали су били посебне прилике, у којима су маскирани учесници били привилеговани плаћањем ниже цене улазнице (у односу на немаскиране учеснике) и међу њима су се бирале најлепше маске – краљ и краљица, које су награђиване поклоном. На групној фотографији учесника маскенбала из 1939. године¹⁷, приказано је како су се маскирали. Маске су представљале различите ношње из различитих крајева државе.¹⁸

¹⁶ Даме су, у свечаним приликама, носиле балске тоалете и цицане хаљине, док су се господа одевала у фрак, смокинг и празнично одело.

¹⁷ Погледати фотографију бр. 4.

¹⁸ Очито да је маскирање инспиративнија забава за жене, јер су се оне заиста маскирале, док су мушкарци остајали у свечаном оделу са деловима народне ношње (шубара, тканица, опанци).

Ако је неко од учесника хтео да буде у улози коловође, он се јављао на каси и посебно плаћао игру у којој би водио коло. Да би се повећала бројност учесника забава, организоване су лутрије и награде за најлепше одевене даме. Крајем тридесетих година, са циљем популаризовања и постизања веће посећености, на игранкама су свирали цез оркестри и гостовали популарни радијски певачи.

Појединачне особине учесника, какве су друштвена, генерацијска, родна и етничка припадност, идентичне су као и у претходном временском раздобљу. Због недостатка података се не могу дати одговори на питања која се односе на правила за жене, нпр. са колико су година девојке могле да посећују игранке, да ли су одлазиле на игранке организоване у кафани, да ли су за удате жене постојала одређена правила...

Играчки репертоар:

Сеоске, градске и игре европског порекла су чиниле играчки репертоар игранки. За забаве на којима се играло постојао је утврђени редослед игара које су се изводиле током вечери. Редослед игара је сваки учесник добијао уз позивницу или га је куповао при уласку. Играчки репертоар је садржао између двадесет и тридесет игара, које су биле подељене у два играчка блока, између којих је уметнута пауза за одмор или демаскирање на маскенбалима. Све игранке су почињале *краљевим колом* или *србијанком*, а изузетак су били маскенбали, на којима је први играчки део почињао *карневалком*, а други део *краљевим колом*. У овом време, више није било правило да се игранка заврши колом, већ се игранка могла одјавити и неком игром Западног порекла. Пауза је прављена између градске и иностране игре.

Градске игре су постале разноврсније и чиниле су већи део играчког репертоара, а у њих се убрајају: *србијанка*, *бојерка*, *јагодина*, *македонка*, *лесковчанка*, *бисерка*, *врањанка*, *зајечарка*, *Жарково коло*, *Дарино коло*, *Милутиново коло*, *женског друштва коло*, *занатско коло*, *правничко коло*, *докторско коло*, *учитељско коло*, *професорка*, *коло српских сестара*, *официрско коло*, *ловачко коло*, *трговачко коло*, *Неда гривне* итд. Заступљеност сеоских игара на игранкама постепено се смањивала од двадесетих до тридесетих година XX века (са 25% на око 10%), али никада сеоске игре нису потпуно избачене из репертоара. На тај начин се одржавала веза са селом и сеоске игре нису заборављене у граду, који је примио западне утицаје. Најзаступљеније сеоске игре су биле: *тројанац*, *кокоњеите*, *кривка*, *ђурђевка*. Иностране игре су, с временом, заузимале све више места у градском играчком репертоару – од првобитних 10% њихова заступљеност се повећала до око 40%. Двадесетих година, у Западне

игре су улазили: *валцер, ланс, кадрил, мазур, „тирано“ валс, полка, електрик, Барселона танго, фокстрот*. Тридесетих година је постојећи број страних игара проширен за: *енглески валс, онстеп или ванстеп, румба, арабисинска румба, бостон, шими, валенсија, сузи фокстрот, слофокс*. У току вечери, даме су бирале обично један или два плеса. Овај тренутак је назначен у редоследу игара на позивници, па је, поред назива игре, обавезно страног порекла, *валцера* или *фокстрота*, писало „**д. б.**“ – даме бирају. Може се претпоставити да су неке игре биле посебно популарне, јер су се изводиле више пута у току вечери, што се односи на иностране игре *танго, румбу, фокстрот и валцер*.

Иако је број паровних игара био велики, игре које се играју у колу су ипак преовладавале на градским игранкама, па је најзаступљенији облик игре полукруг и затворен круг. Игре су, у блоковима, распоређене тако да се не изводи више градских игара у континуитету, па се, обично, између уметне нека страна или сеоска игра. На игранкама које су приређивала еснафска удружења, играчки репертоар је садржао више кола која су припадала одређеним еснафима, а игранка је често, уместо *краљевим колом*, почињала колом еснафског удружења које приређује игранку. Места на којима се играло (кафанске и хотелске сале) су просторно ограничени, где је мали простор утицао на проширење тактова у кореолошком обрасцу (Васић 2005, 55-56), па су сеоске игре попримиле салонски изглед.

*

У посматраним временским периодима њиховог постојања, трајање игранки је приближно исто – оквирно, од 20 до 23 часа, што се може сматрати утврђеним правилом за друштво патријархалних вредности. Пре Другог светског рата, игранке су се приређивале у склопу неког догађаја и прославе празника и често су имале хуманитарну сврху, па је давање добровољног прилога представљало моралну обавезу учесника, док се улаз није плаћао. Избор локације је био у складу са значајем повода којим се организује игранка (да ли је прослава важног празника и догађаја или су уобичајене игранке), друштвеним статусом учесника, као и самим организатором, па су најчешћа места одржавања била у угледним кафанама, хотелима, салама Официрског, Соколског и Трговачког дома, просторијама школе итд. Учесници игранки су, у периоду од друге половине XIX века до 1941. године, били припадници елите и средњег друштвеног слоја. На већину игранки, долазили су само позвани, појединачно и са породицом. О прецизној генерацијској припадности се не може говорити због недостатка података. Учесници играчи су српске, а свирачи ромске етничке припадности.

Играчки репертоар до 1941. године обухватао је сеоске, градске и стране игре. Са временом се број сеоских игара смањивао, док су стране игре заузимале све већи део играчког репертоара. Сеоске игре су, због простора у којем су извођене, одеће у којој се играло и градских манира понашања, добиле нови уздржанији израз. Новонастале градске игре су најчешће имале повећану дужину кореолошког обрасца – биле су састављене из више делова и играчки образац се поклапао са музичком пратњом.

Игранке су биле прилике у којима су се огледала друштвена правда и у којима су се задовољавале одређене потребе – за љубављу, пожртвованошћу, социјализацијом и игром као начином провођења слободног времена. Њихова функција се првенствено огледала у приказивању друштвених особености новоформираног грађанског слоја, што је значило друштвену промоцију и „увођење у друштво“, које се одвијало на нивоу појединца и породице, чији су чланови, приликом првог доласка, били представљани и тиме започињали друштвени живот. Оне су непосредно демонстрирале друштвене и моралне вредности социоекономског и политичког уређења у коме су постојале. Игранке, односно балови, од времена њиховог настанка до почетка Другог светског рата, били су једна од институција грађанског друштва, у свету који није попримио елементе масовне културе, смештеном између Истока и Запада, у коме су се прожимали утицаји Западног, тј. модерног и традиционалног.

У овом раду, феномен игранке посматран је у временском периоду од краја 19. века до почетка Другог светског рата у Јагодини, а структуришу га време, место, тј. простор, извођачи, тј. учесници, играчки репертоар и музика за игру. Игранке су организоване у склопу прославе неког празника и као самостални догађаји. Играчки репертоар садржао је сеоске, градске и западноевропске игре које су биле подељене у два блока. У периоду пре Првог светског рата, у играчком репертоару су преовладале сеоске игре у колу, док су у периоду између два светска рата најбројније биле градске игре. Ограничен простор у којем се играло (сале) утицао је на мењање кореолошког обрасца сеоских игара. Проучавањем игранке се може пратити развој новоформираног грађанског слоја и била је прилика у којој су се друштвене разлике најбоље уочавале.

Литература:

Ацић, Сретен М. и Д. С. Поповић. 1910. *Српска краљевска мушка учитељска школа – Десетогодишњи преглед за период 1898-1909 (Десети годишњи извештај за 1907-1908 школску годину)*. Београд: штампарија Доситеј Обрадовић.

Ацић, Сретен М. 1910. *Српска краљевска мушка учитељска школа (Дванаести годишњи извештај 1909-1910 године)*. Јагодина: штампарија Гутенберг.

Ацић, Сретен М. 1909. *Српска краљевска мушка учитељска школа (Једанаести годишњи извештај 1908-1909)*, Београд: штампарија Просвета.

Васић, Оливера. 2005. *Етнокорологија. Опстајање*. Београд: Арт график.

Васић, Оливера. 2005. *Етнокорологија. Сећање*. Београд: Арт график.

Вулетић Александар и Јасна Мијаиловић. 2005. *Између посела и балова (Живот у Србији у 19. веку)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђорђевић, Тихомир Р. 2008. *Србија пре сто година: XIX век*. Београд: Етхос.

Здравковић, Љубица. 2003. *Педесет година музичке школе Владимир Ђорђевић у Јагодини. Јубиларна изложба*. Јагодина: Завичајни музеј.

Лучић-Тодосић, Ивана. 2002. *Од трокинга до твиста. Игранке у Београду 1945-1963*. Београд: Српски генеалогски центар (Етнологска библиотека, књ. 6).

Ракочевић, Селена. 2011. *Игре плесних структура. Традиционална игра и музика за игру Срба у Банату, у светлости узајамних утицаја*. Београд: Факултет музичке уметности у Београду (Етномузиколошке студије – дисертације, свеска 2/2011).

Петровић, Борисав, Милић Мајсторовић, Јован Јовановић и Мирољуб Бобић. 1969. *Седам деценија учитељске школе у Светозареву (период од 1898-1918)*, Светозарево.

Извори:

Државна мушка учитељска школа у Јагодини. Извештај за школску 1937-1938., штампа Глигоријевић, Јагодина 1938.

<http://www.pefja.kg.ac.rs/jakultura.html>, Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина 2014.

Прилози:

Фотографија бр. 1 – Позивница и карта са редом игара, 1920. (архив Завичајног музеја у Јагодини)

УДРУЖЕЊЕ

МЕХАНСКО **КАФАНСКО**

У ЈАГОДИНИ

Приређиће

ЗАБАВУ СА ВЕЛИКОМ ИГРАНКОМ

У ХОТЕЛУ „ШАРЕНА КАФАНА“

На дан 3. фебруара 1923. г. (п.н.) 21 јануара
(п.с.) у суботу вече.

У корист својих наисмоглих чланова и за подизање споменика изгинулих ратника из Јагодине.

На коју се и Ви са Вашом поштованом породицом позивате на ову забаву.

Улазница: до 5 р. молни прилог

Почетак у 8 ипо часова у вече

С поштовањем,
Механско-Кафански Еснаф.

РЕД ИГАРА

Србијанка

<ol style="list-style-type: none"> 1. Јагодинка 2. Радевичко коло 3. Трговачко коло 4. Мазур 5. Мекедонка 6. Професорка 7. Кришка 8. Валцер 9. Тамбураш. коло 10. Тројанац 11. Доктор. коло 12. Ланс 	О Д М О Р.	<ol style="list-style-type: none"> 13. Бисерка 14. Неда гривне 15. Радикалка 16. „Тирано“ вале 17. Занај. коло 18. Училишко коло 19. Жикино коло 20. Дарино коло 21. Врањанка 22. Кокоњеште 23. Омољка 24. Влахица
--	------------------------	--

Устај дико зора је.

Кловоше се њављу на каси.

Штампариа Глигоријевића — Јагодина

Фотографија бр. 2 – Позивница за игранку коју приређује Кафанско-механско удружење, 1923. (архив Завичајног музеја у Јагодини)

КАРНЕВАЛСКИ ОДБОР

Женске Подружине

— У ЈАГОДИНИ —

који је и до сада приређивао у свим пољима приредбе и ове године 25 фебруара 1933 год.

СВОЈ ЧУВЕНИ

МАСКЕН-БАЛ

у егзотично украшеној сали хотела „Шарена кафана“ — у корист хуманих циљева.

Одбору је част позвати Вас са Вашом поштованом породицом.

Улазна цена: први ред столова 40 дина, од особе за столом; други ред столова 30 дина, од особе за столом; столице без столова 20 од особе; маскирани бесплатни.

Столови су први ред са 6 седећих, други ред са 8 седећих, нарочито украшени и осветлени.

Скреће се најважна поштовани посетиоцима да столове раније код одбора заузму.

Столови ће се издавати од 18 до 23 фебруара од 5-7 часова у вече у „Шареној кафани“.

I.
Моло се масе до се при улазу јавно одређеном одбору.

II.
Само позвани имају приступа ради чега ће сваки бити дужан показати позивницу на каси.

III.
Најлепше маске краљ и краљица добиће леп поклон.

Долазак маски и посетиоца у 830 часова а почетак у 9 часова

Карневалски Одбор Жен. Подружине.

РЕД ИГАРА

I.
КАРНЕВАЛКА

- 1 Танго
- 2 Јагодинско коло
- 3 Фокстрот
- 4 Праничко коло
- 5 Валцер
- 6 Девичко коло
- 7 Румба
- 8 Трговачко коло
- 9 Фокстрот
- 10 Докторско коло
- 11 Танго
- 12 Официрско коло
- 13 Фокстрот
- 14 Чарла

II.
КРАЉ ЕВОРО

- 1 Танго
- 2 Талјанка
- 3 Фокстрот
- 4 Играње се дешије коло
- 5 Валцер
- 6 Кокоњеште
- 7 Танго
- 8 Мизутиново коло
- 9 Валцер
- 10 Чарлава
- 11 Танго
- 12 Заватлиско коло
- 13 Фокстрот
- 14 Румба

Фотографија бр. 3 – Позивница за маскенбал, 1933. (архив Завичајног музеја у Јагодини)

Фотографија бр. 4 – Костимирани бал у Соколани, 1939. (архив Завичајног музеја у Јагодини)

Marija Delić

Community dance („igranka“) as a structured social activity

The phenomenon of community dance („igranka“) is observed over the period from the late 19th century to the beginning of World War II in Jagodina (Central Serbia), and how it has been structured by time, place, performers, dance repertoire and music for dance. „Igranka“ was organized both as part of a celebration and as an independent event. Dance repertoire contained rural, urban and Western-style dances classified into parts. During the period of World War I, in the dance repertoire dominated rural dances in circle, while in the period between First and Second World War the prevailing dances were urban. Limited dancing space (halls) affected to changes in the choreology pattern of rural dances. Following the example of „igranka“ we can learn about the development of newly created middle class as it was an event with the most noticeable differences among social classes.

Key words: time, space, participants, dancing repertoire, Jagodina, end of the 19th century, 20th century